

Л. В. Мироненко

КАХЛЯНІ КОМПОЗИЦІЇ У ДЕКОРІ ПЕЧЕЙ БАТУРИНА ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ XVII — ПОЧАТКУ XVIII ст.

Розглядаються елементи кахляних панно і фризів з декору печей гетьманського будинку на цитаделі та житла представника козацької старшини на території фортеці. Зроблено спробу їх графічної реконструкції.

Ключові слова: кахлі, кахляні панно, фризи, Батурина, остання третина XVII — початок XVIII ст.

ВСТУП

Для позначення складної декоративної композиції у конструкції печі з кахлів різного розміру, форми та орнаменту в науковій літературі використовують декілька термінів: фриз, панно і клеймо. Під фризом мають на увазі сукупність кахлів, зазвичай лицьових, які, розміщуючись впритул одна до одної, утворюють нешироку смугу певного сюжету (Dabrowska 2013, s. 233, гус. 22) або складного рослинного візерунка (Маслих 1983, рис. 119; Баранова 2006, с. 114). Такий пояс розміщувався у центральній частині печі та оперізував її тіло з усіх боків. Натомість панно і клеймом називають компактну замкнену композицію на дзеркалі печі, складену з декількох кахлів (від чотирьох і більше залежно від її складності). Обидва визначення у різних публікаціях часто постають тотожними, і використовуються як окремі поняття (Бубенько 2007, с. 254; Виногородська, Ситий 2008, с. 270) або з уточненням: кахляне панно (Баранова 2006, с. 185, 191), складене кахляне панно («составное изразцовое панно»: Шуткова 2016, с. 81), пічне клеймо (Колупаєва 2006, с. 134), багатокахляне клеймо (Маслих 1983, с. 151). Попри те, що різні дослідники одну й ту само кахляну композицію можуть називати різними термінами, відмінність, хай і незначна, між ними таки є. На нашу думку, панно слід називати складну замкнену

композицію у рамі (конструктивній чи декоративній), що облямовує центральний сюжет, у той час як клеймо може й не мати такої рами і виокремлюватися на тлі інших кахлів лише сюжетним зображенням.

Зважаючи на це уточнення, проаналізуємо кахлі, знайдені на території Батурина, і спробуємо з'ясувати конструктивні та морфологічні особливості декоративних кахляних композицій, а саме панно і фризів, за залишками печей останньої третини XVII — початку XVIII ст. Одразу зауважимо, що на позначення замкненої композиції тут використовується поняття панно з уточненням кахляне. Це необхідно, оскільки композиція центральної частини дзеркала печі могла бути виконана не кахлями, а плоскими рельєфними плитками (Бубенько 2007, с. 254).

Батуринська колекція кахлів, зібрана за 20 р. археологічних досліджень міста, нараховує понад 8,5 тис. фрагментів і цілих виробів¹ (Мироненко 2017, с. 64), які за характером орнаментального оздоблення поділяють на 210 типів-різновидів. Елементи кахляних панно і фризів у колекції є нечисленними. Знахідки локалізуються у межах двох об'єктів: гетьманського дому на цитаделі та житла представника козацької старшини на території укріпленого посаду — фортеці.

Гетьманський будинок на цитаделі був споруджений майже одразу після перенесення до Батурина столиці Гетьманщини у 1669 р. і простояв до 1708 р., коли місто було вищент спалене. Археологічними дослідженнями упродовж 1995—2005 рр. встановлено етапи спорудження будівлі, її розміри, конструкцію та

1. Вироби зберігаються у наукових фондах НКЗ «Гетьманська столиця».

внутрішнє облаштування. Дерев'яний будинок на момент подій 1708 р. мав розміри 25 × 21 м (Ситий 2007, с. 257, 259). У ньому було дві кахляні печі, залишки фундаментів яких були розкопані у 1996—1997 рр. Фундаменти були викладені з цегли-пальчатки, і частково заглиблювалися в материк. Їхня загальна висота сягала 1,0—1,2 м (Ситий та ін. 1996, с. 7, 19; 1997, с. 10—11). Подібна масивність була зумовлена великими розмірами і, відповідно, вагою кахляних печей. З огляду на кахлі, знай-

дені неподалік кожного з фундаментів, можна стверджувати, що одна піч була поліхромною, інша — складена із зелених і теракотових кахлів. Аналіз виробів доводить, що кожна піч мала у декорі складну кахляну композицію.

ПІЧ 1 У ГЕТЬМАНСЬКОМУ БУДИНКУ

Поліхромна піч 1 на фундаменті 2,8 × 2,2 м розміщувалась у південно-західній частині будівлі, у великій кімнаті, що, ймовірно, слу-

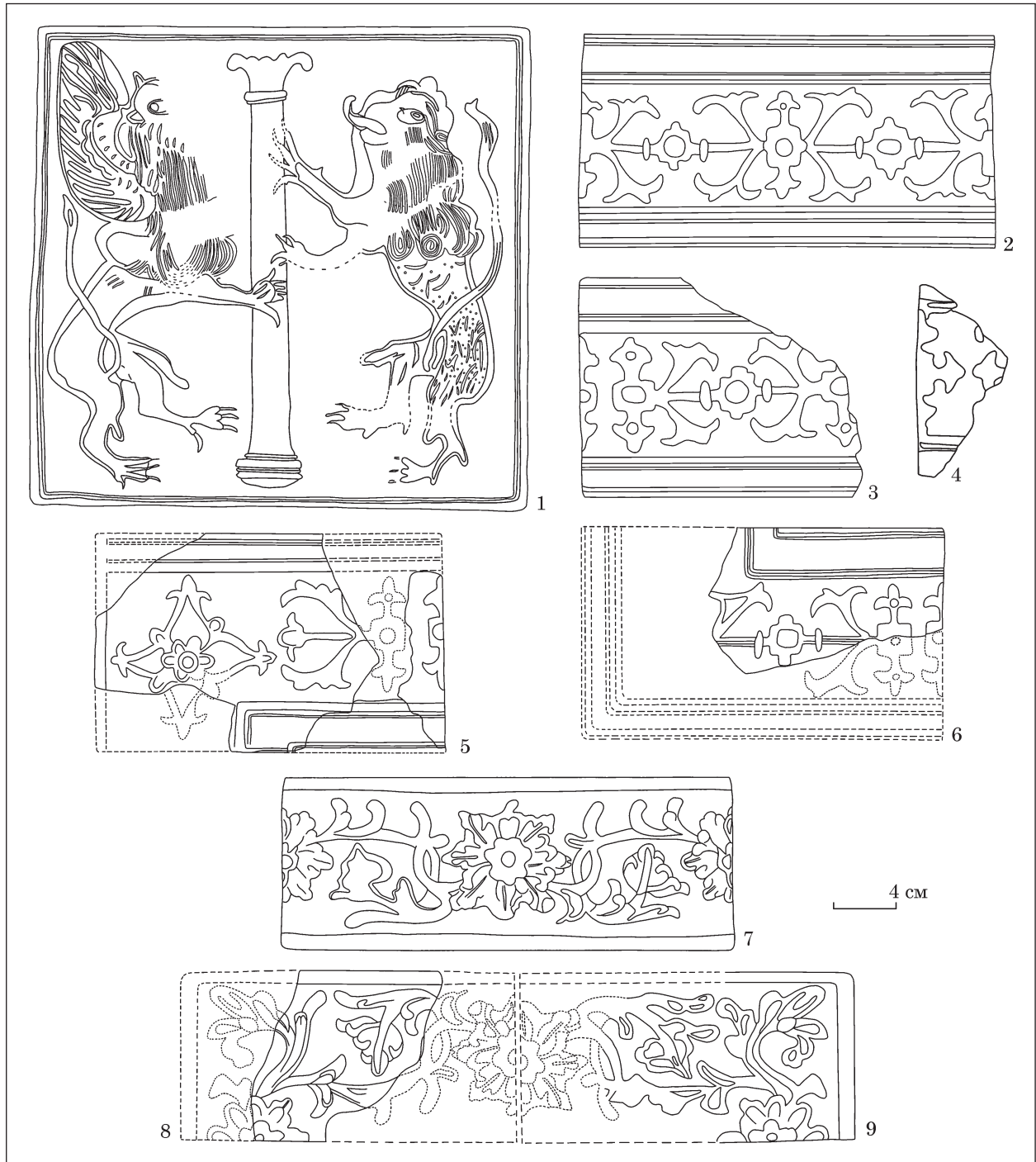

Рис. 1. Батурин, пічні кахлі з гетьманського будинку на цитаделі: 1 — геральдична кахля-медальйон; 2—4, 6 — елементи кахляної рами варіанту 1 декору печі 1; 5 — елемент кахляної рами декору печі 2; 7—9 — елементи кахляної рами варіанту 2 печі 1 (1—4, 6—9 — поліхромні; 5 — монохромна зелена)

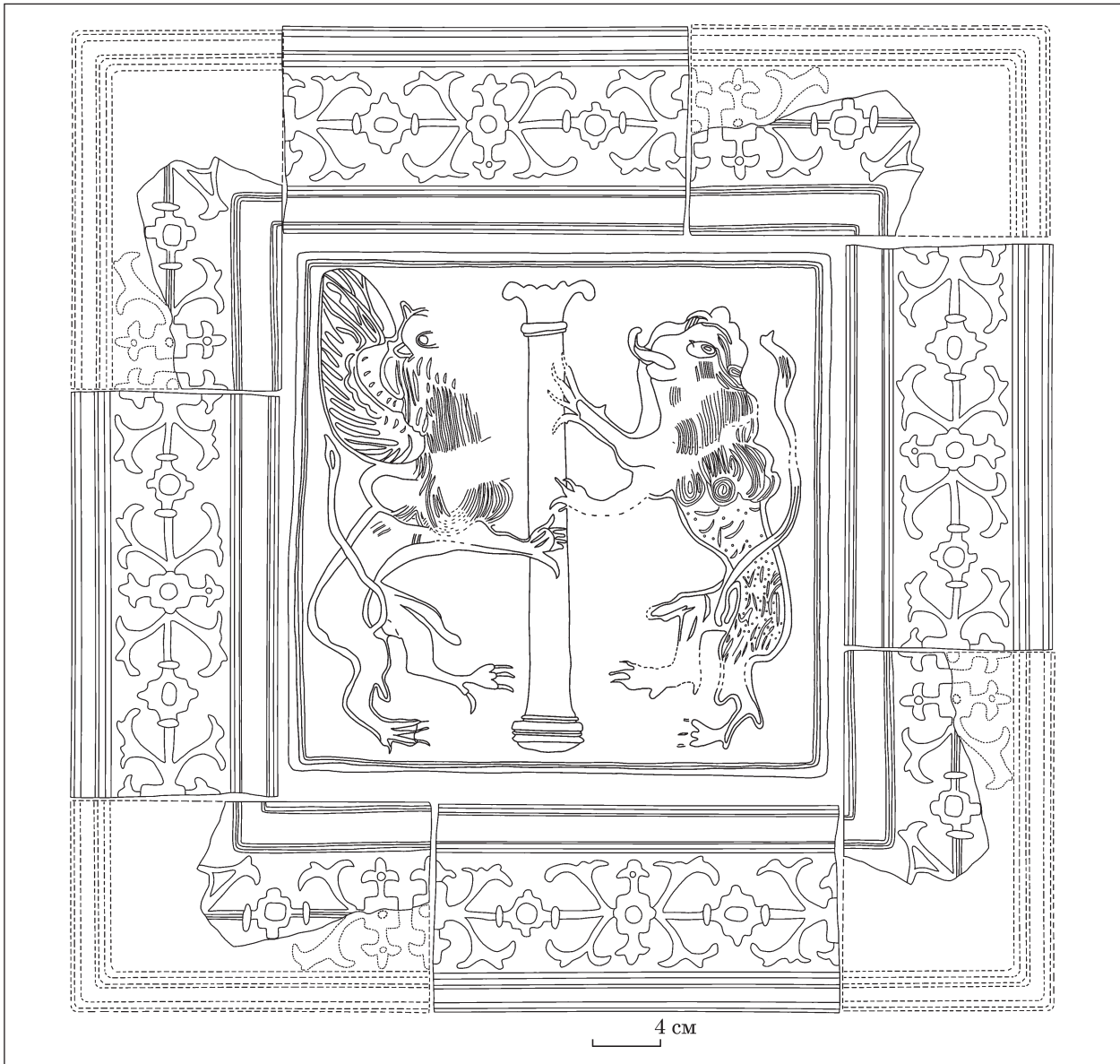

Рис. 2. Батурин, реконструкція кахляного панно печі 1 з гетьманського будинку на цитаделі з використанням рами варіанту 1

гувала обідньою залою (Ситий 2007, с. 261). Її рештки уможливають припустити, що конструкція печі була ускладнена кахляними панно і декоративними фризами.

У центрі кахляного панно печі 1 була велика квадратна (31,5 × 31,5 см) геральдична кахля-медальйон типу 1¹ (рис. 1: 1). Більшість кахлів (приблизно 60 великих і дрібних фрагментів), що походять від щонайменше 6—7 цілих екземплярів, виявлені у 1996, 1997 і 2004 рр. Кахлі поліхромні, вкриті глухими поливами білого, жовтого, блакитного, зеленого і брунатного кольору. Рельєф їх низький. Основу сюжету становить мотив «дерево життя» (Виногородська, Ситий 2008, с. 271), яке символізує архітектур-

на колона, вкрита поливами блакитного, жовтого і білого кольору, на блакитному тлі. Обабіч неї стоять звірі у геральдичній позі. Зліва від колони — грифон з зеленим тілом, великими розпростертими догори блакитними крильми і довгим хвостом. Він стоїть на розставлених задніх лапах. Верхніми він тримається за колону. Значна частина морди грифона не відновлюється через нестачу фрагментів, однак можна помітити невеличкі вуха і довгу обвислу гриву, що доходить до лап. Звір справа від колони за наявністю густої довгої гриви з прокреслених завитків і довгого жовтого хвоста з китичкою асоціюється з левом. Його тіло брунатне, паща з висолопленим язиком. Як і грифон, лев стоїть на розставлених задніх лапах, верхніми тримаючись за колону. По периметру кахля була облямована вузькою декоративною рамкою. Глиняне тісто виробу світло-червоне,

1. Тут і далі користуємося типологією Ю. Ситого, розробленою в ході первинної обробки матеріалів.

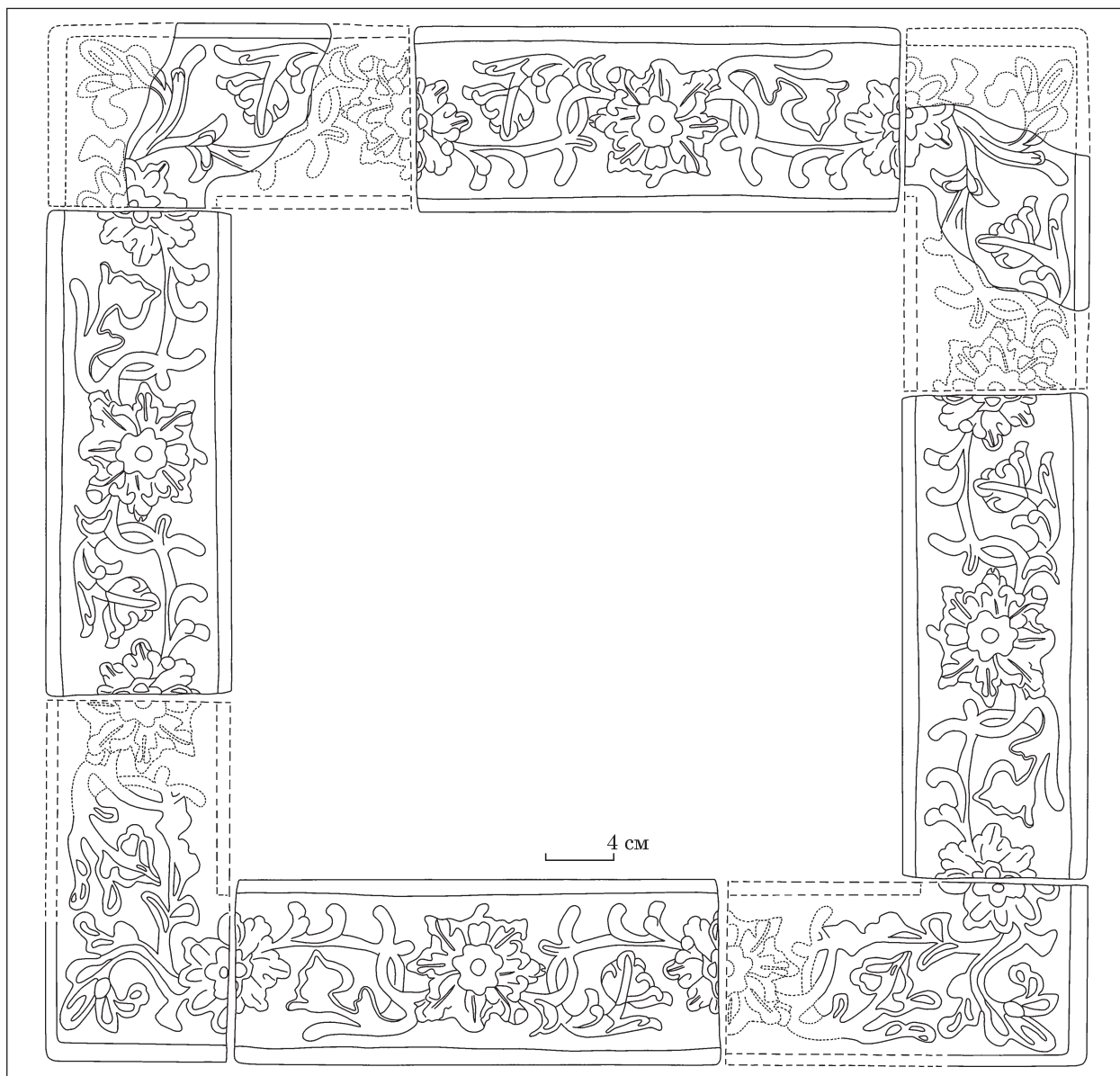

Рис. 3. Батурин, реконструкція кахляної рами варіанту 2 з декору печі 1 гетьманського будинку на цитаделі

добре відмучене, без явних домішок (Ситий та ін. 1996, с. 11).

Наявність довкола геральдичної кахлі декоративної рами з поясних кахлів вперше припустив Ю. Ситий (2007, с. 261, рис. 2), однак не зовсім точно реконструював її кутову частину. Раму утворювали поясні прямокутні (27,0 × 13,5 см) кахлі (рис. 1: 2) з простим рослинним візерунком з дрібними квітками у центрі, доповнені знизу і зверху парними листками (тип 31). Тло кахлі має різне забарвлення між основними елементами орнаменту: блакитне і темно-синє. Декор основних елементів візерунка виконано білою поливою. Дрібні деталі, як центр квітки і тонка лінія з однієї сторони, вкриті жовтою поливою. Довгі сторони кахлі облямовані декоративними рельєфними бортиками, що різнилися за товщиною і фактурою. Ширший бортік, вкритий білою поливою, вірогідно, прилягав до геральдичної кахлі.

У кутах кахляного панно розмішувалися схожі за декором і кольором поливи кахлі (тип 31-Ж) Г-подібної форми (рис. 1: 6), лише один фрагмент якої був виявлений у 2004 р. (Ситий та ін. 2004, с. 12).

За роки розкопок гетьманського палацу виявлено понад 100 фрагментів і цілих поясних кахлів з подібним декором. Маємо три різновиди їх (типи 31, 31-А, 31-Б), що різняться за довжиною і виконанням дрібних деталей візерунка (рис. 1: 2—4). Враховуючи незначну кількість уламків геральдичним кахлів (6—7 екз.), можна припустити, що частина поясних була використана для декоративної рами кахляного панно (рис. 2), решта — для розділення ярусів печі.

Є дані (15 уламків) про наявність ще однієї декоративної рами від кахляного панно з трьох різновидів поліхромних поясних кахлів, схожих між собою за орнаментом, висотою рельєфу

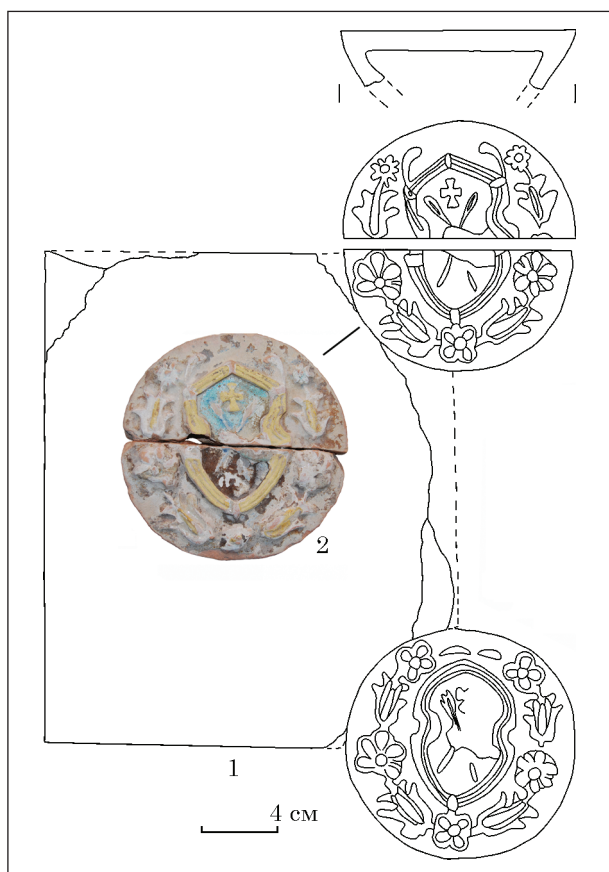

Рис. 4. Батурин, пінні кахлі з конструкції печі 1 гетьманського будинку на цитаделі: 1 — прямокутна кахля з виїмками; 2 — кругла кахля-медальйон (1 — полива світло-зеленого кольору; 2 — кольорові поливи)

і гамою полив (рис. 1: 7—9). Центральним елементом візерунка прямокутної (25,6 × 10,8 см) кахлі (тип 6) є велика багатопелюсткова квітка, помальована поливами жовтого, білого і блакитного кольорів, що виділяється на темно-синьому тлі. Від неї симетрично в обидва боки відходять два масивні вигнуті білі стебла з листками, що завершуються половинками багатопелюсткових квіток (рис. 1: 7). Зверху і знизу вздовж довгих сторін кахлю облямовують неширокі (0,8 см) бортики, вкриті блакитною поливою. Різновиди, що могли розміщуватися у кутах вірогідної рами (тип 8-А, 8-Б), були коротші (21,2 × 10,5 см) і від попередніх відрізнялися наявністю бортика і з бокової сторони, а також половинок багатопелюсткової квітки на кінцях візерунка (рис. 1: 8, 9).

Викладена такими кахлями рама (рис. 3), за використання вісьмох виробів, мала б квадратну форму і приблизні розміри 57,5 × 57,5 см по зовнішньому краю і 35 × 35 см усередині. Виходячи з цього, єдиною кахлею, що за розміром могла б заповнювати внутрішній простір рами, є згадана геральдична поліхромна кахля із зображеннями грифона і лева. Відтак, вирішити, якою саме рамою було облямоване це панно, складно. Одно можна сказати, що з огляду на кількість

знайдених уламків від кожної з рам кахляного панно можна припустити, що більшість геральдичних кахлів облямовувалися рамами першого варіанту (рис. 2), і лише один екземпляр містився в рамі другого варіанту (рис. 3).

Загалом, геральдичний сюжет з левом і грифоном був дуже поширений у кахляному мистецтві XVII — початку XVIII ст. на території України (Виногородська, Ситий 2008, с. 271; Пашковський 2008), Білорусі та Росії (Глазунова 2017, с. 411, рис. 6). Подібні панно, в яких геральдичну кахлю облямовує кахляна рама з рослинним орнаментом, однак дещо складнішої форми і більших розмірів, можна бачити в оздобленні печей Могильовського Подніпров'я і Посожжя середини-другої половини XVII ст. (Шуткова 2016, рис. 2). Використання кахляних рам як структурного елемента можна також спостерігати у декорі церкви Трьох Святителів Новоєрусалимського монастиря у Підмосков'ї. Однак там вироби другої половини — кінця XVII ст., що відносилися до зовнішнього декору, мали дещо іншу конструкцію — штир замість традиційної коробчатої румпи (Глазунова 2014, с. 236—237).

Імовірно, композиція кахляного панно з Батурина була ускладненим варіантом поширеного на території Білорусі у першій половині — середині XVII ст. декору геральдичних кахлів, коли гербовий елемент у центрі був облямований широкою вишуканою декоративною рамою з рослинним орнаментом (Бубенько 2007, рис. 5: 6, 7).

Кохлі нестандартної форми з печі 1 спочатку були помилково віднесені до складу кахляного панно (Мироненко 2017, с. 64), однак повторний перегляд матеріалів уможливив дещо інший висновок. Основу декоративної композиції утворювали прямокутні (26,0—26,5 × 21,5—22,2 см) кахлі (тип 4), лицьова сторона яких гладенька і вкрита глухою світло-зеленою (з відтінками до блакитного) поливою (рис. 4: 1). У верхньому і нижньому кутах є округлі, у чверть кола, виїмки. Румпа не відходила від краю лицьової пластини і на деяких зразках збереглася на висоту 9,0 см. Чотири такі кахлі, вкладені в два ряди, утворювали отвір (рис. 4), куди вставлялася кругла кахля (тип 3). Діаметр її (рис. 4: 2) становив 12,5 см, товщина лицьової пластини 1,0 см (Мироненко 2017, с. 64). Зі зворотного боку на деяких круглих екземплярах збереглася румпа, що розпочиналася від краю лицьової пластини і далі звужувалася, мабуть, для зручнішого закріплення в отворі, утвореному прямокутними кахлями. Кахля вкрита глухими поливами блакитного, жовтого і білого кольорів. Трапляються зразки з обгорілою поливою. Центр рельєфного орнаменту становить геральдичний щит жовтого кольору, облямований по периметру вінком із листя і квітів. Зверху з обох сторін щита відходять завитки, що символізують пір'я від наполомни-

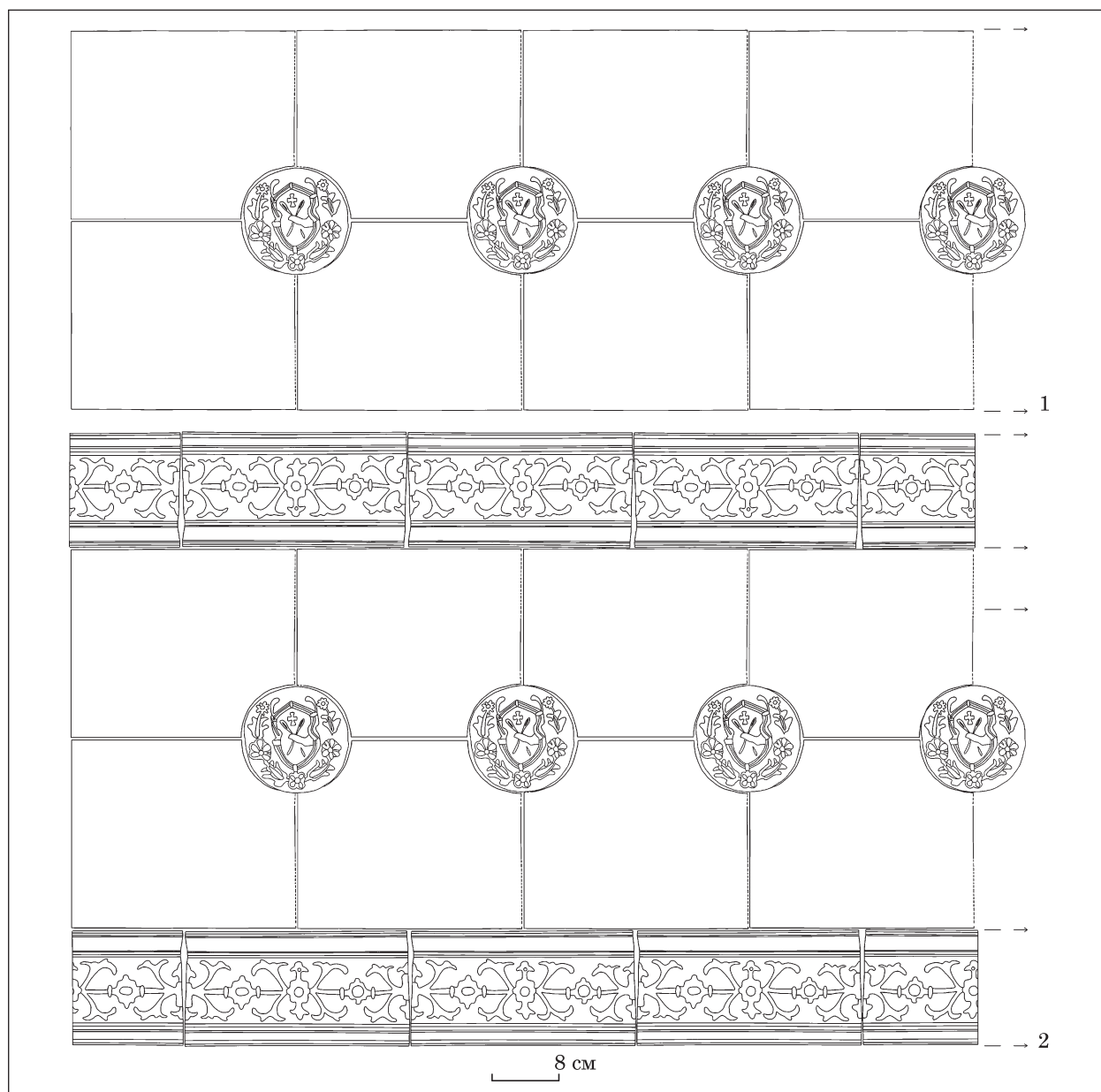

Рис. 5. Батурин, варіанти реконструкції кахляного фризу в декорі печі 1 гетьманського будинку на цитаделі

ка. На блакитному тлі у центрі щита зображено зігнуту в лікті руку, яка тримає дві білі стріли наконечниками донизу. Між оперенням стріл у верхній частині — жовтий рівнобічний хрест.

Ю. Гутник висунула припущення, що геральдичне зображення у декорі кахлі дуже нагадує герб гетьмана І. Брюховецького за деяких відмінностей у дрібних деталях. На гербі гетьмана, вміщеному у малоросійському гербовнику (Лукомский, Модзалевский 1914, с. 40, 91), у верхній частині замість хреста зображено п'ять шестикутних зірок. Відтак, можливо, маємо одну з модифікацій герба І. Брюховецького або іншого представника козацької старшини.

Круглі геральдичні кахлі трапились у незначній кількості: всього 15 уламків за роки дослідження об'єкта від 6, можливо 7 екз., хоча подібних геральдичних кахлів в оздобленні

печі могло бути більше. Частина їх має сліди навмисного розрізання лицьової пластини по центру. Прямокутних кахлів з виїмками було значно більше: 82 уламки. З розрахунку, що на кожному округлу кахлю потрібно чотири прямокутні, виходить, що в складі кахляної композиції мало бути щонайменше 16 прямокутних. Її загальна довжина за мінімальними підрахунками могла становити 2,12 м. Враховуючи те, що більшість прямокутних кахлів були знайдені в уламках, можна припустити, що виїмка у чверть кола на двох виробів могла бути тільки з однієї сторони. Саме в такому разі гарантувалась цілісність зображення. Виходячи з розмірів і кількості виробів, використаних для композиції, можна припустити, що описані кахлі були частиною доволі простого кахляного фризу (рис. 5: 1) висотою 44—45 см,

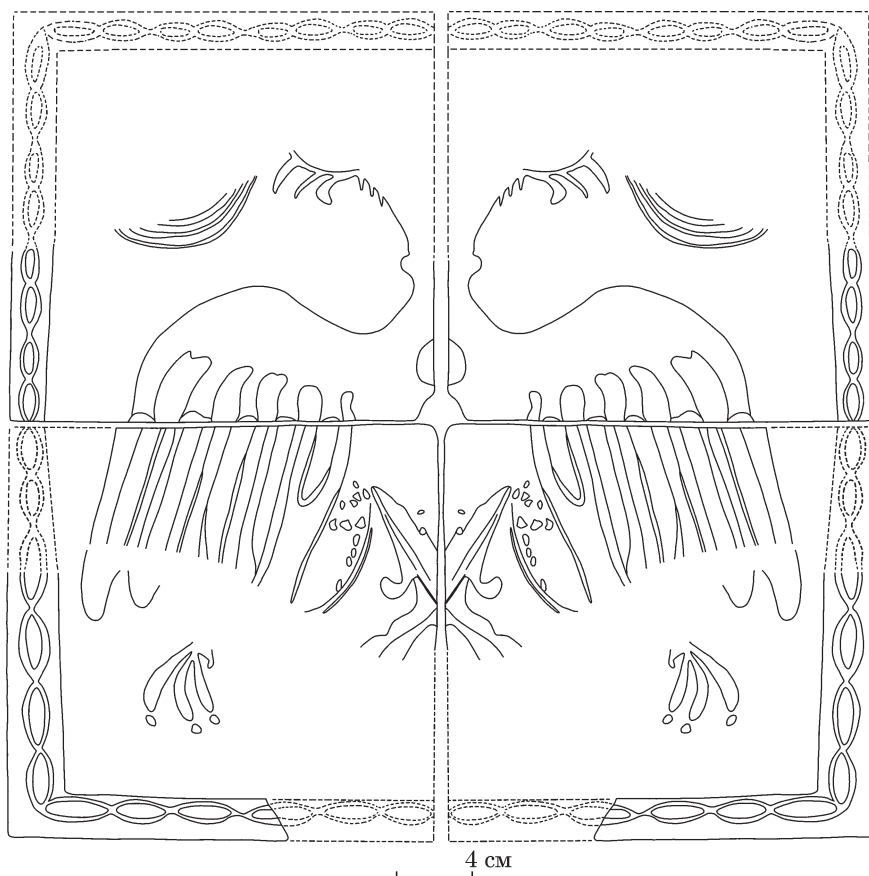

Рис. 6. Батурін, реконструкція кахляного панно декору печі у житлі представника козацької старшини на території фортеці

що розміщувався на центральній частині печі, найвірогідніше, на рівні очей. Саме в такому разі сприймалися б геральдичні зображення невеликого розміру. Такий фриз зверху і знизу міг мати облямівку з поясних кахлів типу 31, з рослинним орнаментом (рис. 5: 2).

Повної аналогії реконструйованому кахляному фризу ми не знайшли, хоча на кахлі округлої форми з геральдичним зображенням можна натрапити у декорі кахляних печей XVII ст. на території Білорусі (Соболь та ін. 1989, с. 50, рис. 57) і Польщі (Dabrowska 1987, dodatek II, 34: 3).

ПІЧ 2 У ГЕТЬМАНСЬКОМУ БУДИНКУ

Кяхляна піч 2 була у центральній невеличкій кімнаті, яка, на думку Ю. Ситого (2007, с. 262), могла бути опочивальнею. Цегляний фундамент печі мав розміри $2,5 \times 2,0$ м (Ситий та ін. 1997, с. 10). Піч була не така вишукана, як поліхромна (№ 1), і складалася з монохромних зелених і теракотових кахлів. Про наявність у декорі печі кахляного панно свідчать знахідки п'яти фрагментів від двох поясних кахлів, оформлення і декор яких вказує, що вони були кутовими у кахляній рамі (рис. 1: 5). Полива зелена, дуже перепалена. Єдиний фрагмент поясної кахлі, що підходить до цієї кутової, знайдений у 2008 р. (Ситий та ін. 2008, додаток 10: 163) у заповненні рову цитаделі. За декором він тотожний поясній кахлі

типу 31 (рис. 1: 2) з поліхромної печі 1, однак вкритий зеленою поливою. Можна стверджувати, що в декорі монохромної зеленої печі могла бути рама, подібна до облямівання кахляного панно печі 1. Незначна кількість фрагментів уможливило припустити наявність лише одного панно. Проте не знайдено жодної теракотової чи вкритої зеленою поливою кахлі великих розмірів, яка підійшла б на роль центрального елемента кахляної композиції. Натомість є кахлі стандартних розмірів $20\text{—}22 \times 20\text{—}22$ см із зображенням грифона і вершника на коні (Ситий 2007, с. 261). Розміри їх навряд чи підходили б для розміщення в рамі, через що питання зовнішнього вигляду і розмірів кахляного панно на печі 2 з гетьманського будинку лишається відкритим.

ПІЧ У БУДИНКУ ПРЕДСТАВНИКА КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ

Зовсім іншу конструкцію мало кахляне панно на печі в житлі представника козацької старшини на території укріпленої фортеці (рис. 6), віднесене свого часу до різновиду клейм (Виноградська, Ситий 2008, с. 270, 276). Споруду досліджено в 2001—2002 рр. на ділянці біля рову, що відділяв цитадель від фортеці (Там само, с. 261). Дерев'яне житло зрубної конструкції розмірами $9,0 \times 8,5$ м мало складну планувальну структуру. Залишки кахляної печі у вигляді завалу битої цегли,

глини і кахлів були виявлені біля південно-західної стіни будівлі на площі 2,0 × 1,8 м. Кахлі представлені п'ятьма уламками, які можна віднести до одного з різновидів кахляного панно. Його утворювали чотири квадратні кахлі розміром 22,5 × 22,5 см, які разом становили завершений сюжет із зображенням двоголового орла. Відновлюється лише права частина панно. Уламки червоноглиняні, вкриті поливами зеленого, брунатного і жовтого кольору. Рельєф низький. Кахлі відтиснуті у керамічній формі, на звороті мають сліди пальців від концентричного загладжування глини у процесі формування. Виходячи з характеру орнаменту фрагментів, можна встановити, що піч була декорована двома кахляними панно (Ситий та ін. 2001, с. 42—43), створеними за двома різними матрицями.

На одній кахлі зображено верхню праву частину двоголового орла з розкритим дзьобом і висолопленням язиком. Крила птаха опущені і продовжуються на іншій кахлі. Нижче крила є фрагмент лапи з трьома пальцями з пазурами, переданими невеличкими кружечками. З двох боків кахлі були облямовані рамою з намальованими поливою овалами, яка в складеному вигляді замикала геральдичний сюжет.

На думку дослідників (Виногородська, Ситий 2008, с. 276), такі кахляні панно розміщувалися у декорі верхнього ярусу печі на передньому і боковому фасадах. Кахлі з бокового фасаду були побілені, на що вказують залишки крейди на поверхні деяких уламків.

Кахляне панно, складене з кількох виробів, що зображує гербовий сюжет з двоголовим орлом, має аналогії на території Росії, де воно найчастіше використовувалося не в декорі печі, а в зовнішньому оздобленні споруд (Баранова 2006, с. 182, 185). Є відмінності і в елементах малюнка: орли на московських виробках, на відміну від батуринського, мають підняті крила. Появу цього сюжету на кахлях Лівобережної України наприкінці XVII — XVIII ст. можна пов'язати з впливом російської геральдики (Виногородська, Ситий 2008, с. 271). Клейма з двоголовим орлом, задіяні в конструкції кахляних печей, трапляються також у XVII ст. на західноукраїнських землях (Колупаєва 2006, с. 141). Однак у цьому разі сюжет, імовірно, має західноєвропейське походження. Символ двоголового орла у мистецтві Західної Європи доби середньовіччя — раннього нового часу сприймається, у першу чергу, як символ Священної Римської імперії.

ВИСНОВКИ

Як бачимо, кахляні композиції на печах Батурина мали різну конструкцію і розміри, однак вони завжди виконували роль декоративної домінанти в оздобленні кахляної печі, роблячи її вишуканою. Таке не міг собі дозволити кожен

мешканець міста. Кахляні панно і фризи були складником кахляних печей Батурина кінця XVII — початку XVIII ст., якими були оснащені оселі представників верхівки Гетьманщини. Отримані нашим дослідженням результати, у майбутньому можуть стати опорою для графічного відтворення зовнішнього вигляду кахляних печей з гетьманської столиці.

ЛІТЕРАТУРА

- Баранова, С. И. 2006. *Москва изразцовая*. Москва: Москвоведение, Московские учебники.
- Бубенько, Т. С. 2007. Типология и хронология изразцов Витебского замка XVI—XVIII веков. В: Dąbrowska, M., Karwowska, N. (ed.). *Średniowieczne i nowożytne kafle. Regionalizmu-Podobieństwa-Różnice*. Białystok: MRV, с. 253-272.
- Виногородська, Л. І., Ситий, Ю. М. 2008. Колекція кахлів з розкопок на території Батуриної фортеці 2001—2002 рр. В: Коваленко, О. (ред.). *Батури́нська старовина*. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, с. 261-277.
- Глазунова, О. Н. 2014. Материальные свидетельства начала изразцового производства Ново-Иерусалимского монастыря. *Археология Подмосковья*, 10, с. 236-246.
- Глазунова, О. Н. 2017. Белорусские и литовские мотивы в изразцовом убранстве печей Ново-Иерусалимского монастыря по материалам раскопок 2009—2015 годов. *Археология Подмосковья*, 13, с. 406-418.
- Гутник, Ю. 2011. Батури́нські кахлі з геральдичним сюжетом. В: Дятлов, В. О., Коваленко, В. П., Коваленко, О. Б. (ред.). *Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи*. Матеріали X Міжнародної студентської наукової археологічної конференції, 15—17 квітня 2011 р. Чернігів: ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка, с. 57-61.
- Колупаєва, А. 2006. *Українські кахлі IV — початку XX ст.: Історія. Типологія. Іконографія. Ансамблевисть*. Львів: Інститут народознавства НАН України.
- Лукомский, В. К., Модзалевский, В. Л. 1914. *Малороссийский гербовник*. Санкт-Петербург: Издание черниговского дворянства.
- Маслих, С. А. 1983. *Русское изразцовое искусство XV—XIX вв.* Москва: Изобразительное искусство.
- Мироненко, Л. В. 2017. Редкие типы архитектурно-декоративной керамики Батурина последней трети XVII — начала XVIII вв. *История. Общество. Политика*, 1 (1), с. 63-74.
- Пашковський, О. 2008. Сюжет пізньосередньовічної кахлі з Черкаського Подніпров'я. В: Дятлов, В. О., Івакін, Г. Ю., Коваленко, В. П. (ред.). *Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи*. Матеріали VII Міжнародної студентської конференції (Чернігів, 11—13 квітня 2008 р.). Чернігів: Сіверянська думка, с. 149-151.
- Ситий, Ю. М. 2007. Гетьманські палаци Івана Мазепи в Батурині та деталі їхнього оздоблення. В: Смолій, В. А., Ковалевська, О. О. (ред.). *Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха*. Київ: Інститут історії України НАНУ, с. 257-268.
- Ситий, Ю., Коваленко, В., Кондратьєв, І. та ін. 1995. *Науковий звіт про археологічні роботи 1995 р. на території смт Батурина Бахмацького району Чернігівської області та археологічні розвідки на Чернігівському Задесенні*. НА ІА НАНУ, 1995/68.

- Ситий, Ю., Васюта, О., Коваленко, В. та ін. 1996. *Науковий звіт про археологічні роботи в 1996 р. на території історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в смт Батурич Бахмацького р-ну Чернігівської обл.* НА ІА НАНУ, 1996/2.
- Ситий, Ю., Васюта, О., Коваленко, В. та ін. 1997. *Науковий звіт про археологічні роботи в 1997 р. на території смт Батурич Бахмацького району Чернігівської області.* НА ІА НАНУ, 1997/130.
- Ситий, Ю., Васюта, О., Кобець, О. та ін. 2001. *Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в смт Батурич Бахмацького р-ну Чернігівської області у 2001 р.* НА ІА НАНУ, 2001/47.
- Ситий, Ю., Васюта, О., Єгорова, Н. та ін. 2004. *Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах державного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в смт Батурич Бахмацького р-ну Чернігівської обл. в 2004 р.* НА ІА НАНУ, 2004/196а.
- Ситий, Ю., Бондар, О., Коваленко, В. та ін. 2008. *Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в смт Батурич Бахмацького р-ну Чернігівської обл. в 2008 р.* НА ІА НАНУ, 2008/125, 1: Замок.
- Соболь, В. Е., Ткачев, М. А., Трусов, О. А., Угрінович, В. В. 1989. *Белорусские изразцы.* Минск: Беларусь.
- Шуткова, Н. П. 2016. Составное изразцовое панно, как элемент печного набора. В: *Современные проблемы гуманитарных и естественных наук.* Материалы XXIX Международной научно-практической конференции, 29—30 июня 2016 г. Москва: Перо, с. 81-88.
- Dałbrowska, M. 1987. *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku.* Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź: PAN.
- Dałbrowska, M. 2013. Piec jako nośnik idei? *Archaeologia Historica Polona*, 21, s. 209-237.
- Hutnyk, Yu. 2011. Baturynski kakhli z heraldychnym siuzhetom. In: Diatlov, V. O., Kovalenko, V. P., Kovalenko, O. B. (eds). *Serednovichni starozhytnosti Tsentralno-Skhidnoi Evropy.* Materialy X Mizhnarodnoi studentskoi naukovoï arkheolohichnoi konferentsii, 15—17 kvitnia 2011 r. Chernihiv: ChNPU imeni T. H. Shevchenka, p. 57-61.
- Kolupaieva, A. 2006. *Ukrainski kakhli IV — pochatku XX st.: Istorii. Typolohiia. Ikonohrafiia. Ansamblevist.* Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy.
- Lukomskii, V. K., Modzalevskii, V. L. 1914. *Malorossiiskii gerbovnik.* Sankt-Peterburg: Izdanie chernigovskogo dvorianstva.
- Mironenko, L. V. 2017. Redkie typy arkhitekturno-dekorativnoi keramiki Baturina poslednei treti XVII — nachala XVIII vv. *Istorii. Obshchestvo. Politika*, 1 (1), p. 63-74.
- Maslikh, S. A. 1983. *Russkoe izraztsovoe isskustvo XV—XIX vv.* Moskva: Izobrazitelnoe isskustvo.
- Pashkovskiy, O. 2008. Siuzhet piznoserednovichnoi kakhli z Cherkaskoho Podniprov'ia. In: Diatlov, V. O., Ivakin, H. Yu., Kovalenko, V. P. (eds.). *Serednovichni starozhytnosti Tsentralno-Skhidnoi Evropy.* Materialy VII Mizhnarodnoi studentskoi konferentsii (Chernihiv, 11—13 kvitnia 2008 r.). Chernihiv: Siverianska dumka, p. 149-151.
- Sytyi, Yu. M. 2007. Hetmanski palatsy Ivana Mazepy v Baturyni ta detali ikhnoho ozdoblennia. In: Smolii, V. A., Kovalevska, O. O. (eds). *Hetman Ivan Mazepa: postat, otocheniia, epokha.* Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NANU, p. 257-268.
- Sytyi, Yu., Kovalenko, V., Kondratiev, I. et al. 1995. *Naukovyi zvit pro arkheolohichni roboty 1995 r. na terytorii smt Baturyna Bakhmatskoho raionu Chernihivskoi oblasti ta arkheolohichni rozvidky na Chernihivskomu Zadesenni.* NA IA NANU, 1995/68.
- Sytyi, Yu., Vasiuta, O., Kovalenko, V. et al. 1996. *Naukovyi zvit pro arkheolohichni roboty v 1996 r. na terytorii istoriko-kulturnoho zapovidnyka «Hetmanska stolytsia» v smt Baturyn Bakhmatskoho r-nu Chernihivskoi obl.* NA IA NANU, 1996/2.
- Sytyi, Yu., Vasiuta, O., Kovalenko, V. et al. 1997. *Naukovyi zvit pro arkheolohichni roboty 1997 r. na terytorii smt Baturyn Bakhmatskoho raionu Chernihivskoi oblasti.* NA IA NANU, 1997/130.
- Sytyi, Yu., Vasiuta, O., Kobets, O. et al. 2001. *Naukovyi zvit pro arkheolohichni doslidzhennia v okhoronnykh zonakh istoriko-kulturnoho zapovidnyka «Hetmanska stolytsia» v smt Baturyn Bakhmatskoho r-nu Chernihivskoi oblasti u 2001 r.* NA IA NANU, 2001/47.
- Sytyi, Yu., Vasiuta, O., Yehorova, N. et al. 2004. *Naukovyi zvit pro arkheolohichni doslidzhennia v okhoronnykh zonakh derzhavnoho istoriko-kulturnoho zapovidnyka «Hetmanska stolytsia» v smt Baturyn Bakhmatskoho r-nu Chernihivskoi obl. v 2004 r.* NA IA NANU, 2004/196a.
- Sytyi, Yu., Bondar, O., Kovalenko, V. et al. 2008. *Naukovyi zvit pro arkheolohichni doslidzhennia v okhoronnykh zonakh istoriko-kulturnoho zapovidnyka «Hetmanska stolytsia» v smt Baturyn Bakhmatskoho r-nu Chernihivskoi obl. v 2008 r.* NA IA NANU, 2008/125, 1: Zamok.
- Sobol, V. E., Tkachev, M. A., Trusov, O. A., Ugrinovich, V. V. 1989. *Belorusskie izraztsy.* Minsk: Belarus.
- Shutkova, N. P. 2016. Sostavnoe izraztsovoe panno, kak element pechnogo nabora. *Sovremennye problemy gumanitarnykh i estestvennykh nauk.* Materialy XXIX Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii, 29—30 iunya 2016 g. Moskva: Pero, s. 81-88.
- Dałbrowska, M. 1987. *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku.* Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź: PAN.
- Dałbrowska, M. 2013. Piec jako nośnik idei? *Archaeologia Historica Polona*, 21, s. 209-237.

REFERENCES

- Baranova, S. I. 2006. *Moskva izraztsovaia.* Moskva: Moskovovedenie, Moskovskie uchebniki.
- Bubenko, T. S. 2007. Tipologii i khronologii izraztsov Vitebskogo zamka XVI—XVIII vekov. In: Dałbrowska, M., Karwowska, N. (eds). *Sredniowieczne i novozytne kafle. Regionalizmy-Podobieństwa-Różnice.* Białystok: MRV, s. 253-272.
- Vynohrodska, L. I., Sytyi, Yu. M. 2008. Kolektsiia kakhli z rozkopok na terytorii Baturynskoi fortetsi 2001—2002 rr. In: Kovalenko, O. (ed.). *Baturynska starovyna.* Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, p. 261-277.
- Glazunova, O. N. 2014. Materialnye svidetelstva nachala izraztsovogo proizvodstva Novo-Ierusalimskogo monastyria. *Arkheologiiia Podmoskoviia*, 10, p. 236-246.
- Glazunova, O. N. 2017. Belorusskie i litovskie motivy v izraztsovom ubranstve pechei Novo-Ierusalimskogo monastyria po materialam raskopok 2009—2015 godov. *Arkheologiiia Podmoskoviia*, 13, p. 406-418.

L. V. Myronenko

**TILE COMPOSITIONS FROM
DECORATION OF STOVES
IN BATURYN IN THE LAST THIRD
OF THE 17th AND THE BEGINNING
OF THE 18th CENTURIES**

The tile compositions from decoration of Baturyn's stoves are discussed. Based on the form, size and number of composite elements, the tile compositions are attributed to the tile panels and friezes. All finds had localized within two objects: hetman's palace on the Citadel (two stoves) and a house of a Baturyn nobleman on the territory of Fortress (one stove).

In the decorative construction of the polychrome stove in the Hetman's palace, there was a tile panel, which included the large heraldic tile and a frame from the belt tiles. The frame is presented in two variants, and it's probable to determine which of them covered the central panel. Besides that, in the central part of this polychrome stove, the tile frieze was located. Its central elements were represented by small round he-

raldic tiles. From the tile panel in the decoration of the second stove in Hetman's house, only fragments of a monochrome green frame were found.

The tiled panel from the stove of the dwelling on the territory of the fortress consisted of four square tiles which formed the heraldic image of the two-headed eagle. Graphic reconstructions of tile compositions can be used in future to reconstruct the decor of the stoves.

Keywords: tiles, tile panel, tile frieze, Baturyn, last third of the 17th and the beginning of the 18th centuries.

Одержано 09.11.2017

МИРОНЕНКО Людмила Володимирівна, кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда 12, Київ, 04210, Україна, *ludmila6ko@gmail.com*.

MYRONENKO Liudmyla Volodymyrivna, PhD, Research Fellow of the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, Heroiv Stalinhrada ave. 12, Kyiv, 04210, Ukraine, *ludmila6ko@gmail.com*.